Anna Seghers

Het zevende kruis

ROMAN UIT HITLER-DUITSLAND

Oorspronkelijk vertaald uit het Duits door Nico Rost
Volledig herzien door Elly Schippers

vangennep amsterdam

Dit boek is opgedragen aan de gestorven en levende antifascisten in Duitsland. Het heeft zijn verschijning in Mexico te danken aan de vriendschap en samenwerking van Duitse en Mexicaanse schrijvers, kunstenaars en drukkers. ANNA SEGHERS

HOOFDSTUK EEN

Misschien zijn er in ons land nog nooit zulke vreemde bomen geveld als de zeven platanen aan de smalle kant van barak III. Hun kruinen waren al eerder getopt, om een reden die we later te weten zullen komen. Op schouderhoogte waren dwarslatten tegen de stammen gespijkerd, zodat de platanen uit de verte op zeven kruisen leken.

De nieuwe kampcommandant, een zekere Sommerfeld, liet alles onmiddellijk tot brandhout hakken. Hij was van een ander slag dan zijn voorganger Fahrenberg, de oud-strijder, de 'veroveraar van Seeligenstadt', waar zijn vader nog altijd een loodgietersbedrijf op het marktplein heeft. De nieuwe kampcommandant was voor de oorlog officier bij de koloniale troepen in Afrika geweest en na de oorlog met zijn oude majoor Lettow-Vorbeck opgerukt naar het rode Hamburg. Dat alles hoorden we veel later. Terwijl de eerste commandant een gek was geweest, met verschrikkelijke, onvoorspelbare vlagen van wreedheid, was de nieuwe een nuchter man, wiens daden te voorspellen waren. Fahrenberg was in staat geweest ons plotseling allemaal in elkaar te laten slaan – Sommerfeld was in staat ons allemaal te laten aantreden en elke vierde uit de rij te halen en in elkaar te laten slaan. Ook dat wisten we toen nog niet. En zelfs al hadden we het geweten! Wat zou het betekend hebben vergeleken met het gevoel dat ons overmeesterde toen de zes bomen allemaal werden geveld en daarna ook de zevende nog! Het was natuurlijk maar een kleine triomf, gemeten aan onze onmacht, aan onze gevangeniskleren. En toch een triomf die iemand plotseling zijn eigen kracht liet voelen na ik weet niet hoeveel jaren, een kracht die lang genoeg was beschouwd – ook door onszelf – als een van de vele gewone krachten op aarde die met maten en getallen worden berekend, terwijl het toch de enige kracht is die plotseling kan uitgroeien tot iets buitensporigs, iets onberekenbaars.

Die avond werd er voor het eerst ook in onze barakken gestookt. Het weer was net omgeslagen. Ik ben er nu niet meer zo zeker van of de paar blokken waarmee onze gietijzeren kachel werd gevuld, echt van dat brandhout afkomstig waren. Maar toen waren we ervan overtuigd.

We verdrongen ons rond de kachel om onze spullen te drogen en omdat de ongewone aanblik van het open vuur ons hart beroerde. De SA-wachtpost keerde ons de rug toe en keek onwillekeurig door het tralieraam naar buiten. Het zachte grijze gemiezer, niet meer dan nevel, was plotseling veranderd in een felle regen, die zo nu en dan in heftige vlagen tegen de barak sloeg.

Tenslotte hoort ook een SA-man, ziet ook een uitgekookte SA-man de intocht van de herfst maar één keer per jaar.

Het hout knapte. Twee blauwe vlammetjes gaven aan dat ook de kolen begonnen te gloeien. We hadden vijf scheppen kolen gekregen, die de tochtige barak slechts een paar minuten konden verwarmen, laat staan dat ze onze spullen helemaal konden drogen. Maar daar dachten we nog niet aan. We dachten alleen aan het hout dat voor onze ogen verbrandde. Met een scheve blik naar de wachtpost zei Hans zachtjes, zonder zijn mond te bewegen: 'Het knapt.' Erwin zei: 'Het zevende.' Op alle gezichten lag nu een vreemde, zwakke glimlach, een mengeling van iets onvermengbaars, van hoop en spot, van machteloosheid en moed. We hielden onze adem in. De regen zwiepte nu eens tegen de planken, dan weer tegen het dak van golfplaten. De jongste van ons, Erich, zei met een blik vanuit zijn ooghoeken, een korte blik, waarin heel zijn hart zich samentrok en tegelijk ons aller hart: 'Waar zou hij nu zijn?'

I

Begin oktober verliet een zekere Franz Marnet een paar minuten vroeger dan gewoonlijk op zijn fiets de boerderij van zijn familie, die in de gemeente Schmiedtheim in de Taunus lag. Franz was een forse man van gemiddelde grootte, tegen de dertig, met rustige, bijna slaperige gelaatstrekken als hij onder de mensen was. Maar nu, op het favoriete stuk van zijn route, de steile afrit tussen de velden naar de straatweg, lag er op zijn gezicht een uitdrukking van krachtige, simpele levensvreugde.

Misschien zal men later niet begrijpen waarom Franz zo opgewekt kon zijn. Maar hij was nu eenmaal opgewekt, hij slaakte zelfs een zachte, gelukkige kreet toen zijn fiets over twee hobbels reed.

Morgen zou de kudde schapen die sinds gisteren het naburige veld van de Mangolds bemestte, naar de grote appelboomgaard van zijn familie worden gedreven. Daarom wilden ze vandaag klaarkomen met appels plukken. Vijfendertig knoestige bomen, waarvan de takken krachtig in de blauwige lucht staken, hingen vol met goudrenetten. Ze waren allemaal zo glanzend en rijp dat ze nu in het eerste morgenlicht schitterden als ontelbare kleine ronde zonnen.

Franz betreurde het niet dat hij de appeloogst misliep. Hij had lang genoeg voor een zakcentje met de boeren in de grond gewroet. Na al die jaren van werkloosheid had hij daar nog blij om kunnen zijn, en de boerderij van zijn oom – een rustige, heel fatsoenlijke man – was nog altijd honderd keer beter geweest dan een werkkamp. Sinds 1 september ging hij nu eindelijk naar de fabriek. Dat vond hij om allerlei redenen prettig, net als zijn familie, omdat hij gedurende de winter als betalende kostganger bij hen bleef wonen.

Toen Franz langs de naburige hoeve van de Mangolds reed, waren die juist bezig ladders en stokken en manden bij hun enorme jutteperenboom klaar te zetten. Sophie, de oudste dochter, een stevig, bijna dik maar niet log meisje met heel fijne enkels en polsen, sprong als eerste op de ladder en riep iets naar Franz. Hij verstond haar niet, maar draaide zich even om en lachte. Hij werd overweldigd door het gevoel erbij te horen. Mensen die niet zo sterk voelen, die niet zo krachtig optreden zullen hem maar moeilijk kunnen begrijpen. Voor hen betekent erbij horen: deel uitmaken van een bepaalde familie of een gemeenschap of een relatie. Voor Franz betekende het gewoon bij dit stuk land horen, bij zijn mensen en bij de ochtendploeg, die naar Höchst reed, en vooral bij de levenden.

Toen hij voorbij Marnets boerderij was, kon hij over het open, zacht glooiende land op de mist neerkijken. Iets lager, beneden de weg, opende de herder juist zijn schaapskooi. De kudde drong naar buiten en schoof meteen de helling op, stil en dicht als een wolkje, dat nu eens in kleinere wolkjes uiteenvalt, zich dan weer samenpakt en opblaast. Ook de herder, iemand uit Schmiedtheim, riep iets naar Franz Marnet. Franz glimlachte. Ernst, de herder met zijn knalrode halsdoek, was een buitengewoon brutale kerel die niets van een herder had. In de koude herfstnachten kwamen er uit de dorpen medelijdende boerendochters in zijn verplaatsbare keet. Achter de rug van de herder helde het land af in kalme, wijd uitlopende golven. Ook al zie je vanaf hier de Rijn niet omdat hij nog bijna een uur met de trein verwijderd is, toch is het duidelijk dat deze uitgestrekte, golvende hellingen met hun velden en fruitbomen en verder naar beneden met wijnstokken, dat de fabrieksrook die zelfs hierboven te ruiken is, dat de zuidwestbocht van de spoorlijnen en wegen, dat de glinsterende, glanzende plekken in de mist, dat ook de schaapherder met zijn knalrode halsdoek, zijn ene arm in zijn zij en zijn ene been iets naar voren alsof hij geen schapen in het oog houdt, maar een leger – dat dit alles al bij de Rijn hoort.

Dit is het land waarvan men zegt dat de projectielen van de laatste oorlog steeds de projectielen van de voorlaatste uit de grond woelen. Deze heuvels zijn geen bergen. Ieder kind kan 's zondags koffie met kruimeltaart gaan drinken bij zijn familie in het dorp aan de andere kant en tegen de avond terug zijn. Deze heuvelrug was echter heel lang de rand van de wereld – aan de andere kant begon de wildernis, het onbekende land. Langs deze heuvels bouwden de Romeinen de limes. Zovele geslachten waren doodgebloed sinds ze de zonnealtaren van de Kelten hier op de heuvels in brand hadden gestoken, zovele gevechten waren uitgevochten dat ze nu konden geloven dat de in bezit te nemen wereld definitief was afgebakend en ontgonnen. De stad daarbeneden heeft echter niet de adelaar of het kruis in zijn wapen

behouden, maar het Keltische zonnerad, de zon, die Marnets appels rijpt. Hier legerden de legioenen en met hen alle goden van de wereld, die van de stedelingen en die van de boeren, die van de Joden en die van de christenen, Astarte en Isis, Mithras en Orpheus. Hier begon de wildernis, daar waar Ernst uit Schmiedtheim nu bij zijn schapen staat, met zijn ene been iets naar voren, zijn ene arm in zijn zij en een puntje van zijn halsdoek omhoog alsof het hier constant waait. In het dal achter hem, in de zachte dampende zon, zijn de volkeren gaargekookt. Noord en zuid, oost en west zijn samengeklonterd, maar het land werd niets van dat alles en behield toch van alles iets. Mooie, kleurige bellen zijn uit het land achter de herder opgestegen en vrijwel meteen uit elkaar gespat. Ze lieten geen limes achter en geen erebogen en geen heerbanen, alleen een paar gesprongen gouden kettingen van de enkels van hun vrouwen. Maar ze waren taai en onuitroeibaar als dromen. En zo trots staat de herder daar, zo volkomen kalm, alsof hij dat alles weet en alleen om die reden daar staat, en misschien staat hij daar inderdaad om die reden, ook al weet hij er niets van. Waar de straatweg uitkomt op de autoweg verzamelde zich het leger van de Franken toen het de Main wilde oversteken. Hier, tussen de boerderij van de Mangolds en die van de Marnets, reed de monnik naar boven, de volmaakte wildernis in, die vanaf deze kant nog niemand had betreden, een tengere man op een ezeltje, zijn borst beschermd door het schild van het geloof, aan zijn heup het zwaard des heils, en hij bracht het evangelie en de kunst om appels te enten.

Ernst, de herder, draait zich om naar de fietser. Zijn halsdoek wordt hem al te warm, hij rukt hem af en gooit hem op het stoppelveld als een onderscheidingsteken. Het lijkt een gebaar voor duizend toeschouwers, maar alleen zijn hondje Nelli kijkt naar hem. Hij neemt zijn onnavolgbare, spottende, hoogmoedige houding weer aan, maar nu met zijn rug naar de weg en met zijn gezicht naar de vlakte waar de Main in de Rijn stroomt. Bij de monding ligt Mainz. Daar kwamen de aartskanseliers van het Heilige Roomse Rijk vandaan. En het vlakke land tussen Mainz en Worms, de hele oever was bedekt met de tentenkampen van de keizerverkiezingen. Ieder jaar gebeurde er iets nieuws in dat land en ieder jaar hetzelfde: de appels en de druiven werden rijp door de milde, nevelige zon en de inspanningen en zorgen van de mensen. Want wijn hadden ze allemaal nodig, de bisschoppen en landeigenaren om hun keizer te kiezen, de monniken en ridders om hun orden te stichten, de kruisvaarders om Joden te verbranden – vierhonderd tegelijk op het plein in Mainz dat nog altijd de Brand heet –, de geestelijke en wereldlijke keurvorsten toen het Heilige Rijk vervallen was, maar de feesten van de grote heren uitgelatener werden dan ooit, de jakobijnen om rond de vrijheidsbomen te dansen.

Twintig jaar later stond op de pontonbrug in Mainz een oude soldaat op wacht. Toen ze langs hem heen trokken, de laatsten van de *Grande Armée*, somber en in lompen gehuld, schoot hem te binnen hoe hij hier op wacht had gestaan toen ze binnenrukten met de tricolores en de mensenrechten, en hij barstte in huilen uit. Ook die wachtpost werd teruggetrokken. Het werd stiller, zelfs in dit land. Ook hier kwamen de jaren 1833 en 1848, mager en bitter, twee straaltjes geronnen bloed. Daarna kwam er weer een rijk, dat tegenwoordig het Tweede wordt genoemd. Bismarck liet in het land zelf grenspalen slaan, niet rond het land, maar er dwars doorheen, zodat de Pruisen er een stuk bij kregen. Want de bewoners waren weliswaar niet opstandig, maar alleen te onverschillig, zoals mensen die veel hebben meegemaakt en nog zullen meemaken.

Was het echt de Slag van Verdun die de schooljongens hoorden als ze achter Zahlbach op de grond gingen liggen, of alleen het voortdurende trillen van de grond onder de treinen en de marcherende troepen? Veel van die jongens stonden later voor de rechtbank. Sommigen omdat ze zich hadden aangesloten bij het leger van de bezetter, anderen omdat ze lonten onder het spoor van de bezetter hadden gelegd. Op het gerechtsgebouw wapperden de vlaggen van de Intergeallieerde Commissie.

Het is nog geen tien jaar geleden dat die vlaggen zijn gestreken en verruild voor de zwart-rood-gouden vlag die het Rijk toen nog had. Zelfs de kinderen herinnerden het zich onlangs toen het 144ste infanterieregiment voor het eerst weer met slaande trom over de brug marcheerde. Wat een vuurwerk 's avonds! Ernst kon het hierboven zien. De stad aan de overkant van de rivier brandde en joelde. Duizenden hakenkruisjes kringelden in het water. En de vlammetjes spookten erboven. Toen de stroom de volgende morgen bij de spoorbrug de stad achter zich liet, was zijn stille en blauwige grijs egaal. Hoeveel onderscheidingstekens had hij al weggespoeld, hoeveel vlaggen! Ernst fluit zijn hondje, dat met de halsdoek tussen zijn tanden naar hem toe komt.

Nu zijn wij hier. Wat er nu gebeurt, gebeurt met ons.

II

Waar de veldweg op de Wiesbadense straatweg uitkwam, stond een limonadekiosk. De familie van Franz Marnet ergerde zich er elke zomeravond aan dat ze de kiosk niet op tijd had gepacht, want door het drukke verkeer was het een ware goudmijn geworden.

Franz was vroeg van huis gegaan omdat hij het liefst alleen reed en niet graag terechtkwam in de meute fietsers die elke morgen vanuit de dorpen in de Taunus naar de verffabriek in Höchst reed. Daarom ergerde het hem

een beetje dat een van zijn kennissen, Anton Greiner uit Butzbach, hem bij de limonadekiosk stond op te wachten.

De krachtige, simpele levensvreugde was meteen van zijn gezicht verdwenen. Het leek wel of het smal en droog werd. En diezelfde Franz, die misschien wel bereid was zonder enig voorbehoud zijn hele leven te geven, ergerde het ook dat Anton Greiner nooit langs de kiosk kon rijden zonder iets te kopen, omdat hij een aardig, aanhankelijk meisje in Höchst had, dat hij later het reepje chocola of het zakje zuurtjes zou toestoppen. Greiner stond zo dat hij de veldweg in de gaten kon houden. Wat is er vandaag met hem aan de hand, dacht Franz, die in de loop van de tijd een goed gevoel voor gelaatsuitdrukkingen had gekregen. Hij merkte nu dat Greiner hem om een bepaalde reden ongeduldig stond op te wachten. Greiner sprong op zijn fiets en voegde zich bij Franz. Ze maakten vaart om niet terecht te komen in de meute, die steeds groter werd naarmate het meer bergafwaarts ging.

Greiner zei: 'Marnet, er is vanochtend iets gebeurd!'

'Waar? Wat?' zei Franz. Altijd als je dacht dat hij verrast zou zijn, kreeg zijn gezicht een slaperige, onverschillige uitdrukking.

'Marnet,' zei Greiner, 'er moet vanochtend iets gebeurd zijn.'

'Wat dan?'

'Ik weet het niet,' zei Greiner, 'maar er is vast iets gebeurd.'

Franz zei: 'Je bent gek. Wat kan er nou gebeurd zijn, zo vroeg op de dag?'

'Ik weet niet wat. Maar als ik het zeg, kun je er gif op innemen. Er moet iets heel raars zijn gebeurd. Zoiets als op 30 juni.'

'Je bent gek.'

Franz staarde voor zich uit. Wat was de mist daarbeneden nog dicht! Algauw kwam de vlakte dichterbij met haar fabrieken en straten. Om hen heen gevloek en gerinkel. Eén keer werden ze uiteengedreven. Gemotoriseerde ss, Heinrich en Friedrich Messer uit Butzbach, Greiners neven, die ook naar de fabriek reden.

'Nemen die je niet mee?' vroeg Franz, alsof hij niet erg nieuwsgierig was naar Antons verhaal.

'Dat mogen ze helemaal niet, ze hebben straks dienst. Jij denkt dus dat ik gek ben.'

'Hoe kom je daar nou bij?'

'Omdat ik gek ben. Maar goed. Mijn moeder moet toch vandaag voor die erfenis naar Frankfurt, naar de advocaat. Dus is ze met haar melk naar Kobisch gegaan omdat ze niet thuis kan zijn als de melkwagen komt. En de jonge Kobisch was gisteren in Mainz, daar bestelt hij zelf zijn wijn voor het café. Ze hebben zitten drinken en het is laat geworden en hij is pas vanmorgen vroeg naar huis gegaan, toen hebben ze hem niet doorgelaten bij Gustavsburg.'

'Ach, Anton.'

'Wat nou ach…?'

'Bij Gustavsburg is de boel toch al lang afgezet.'

'Kobisch is toch niet op zijn achterhoofd gevallen. Er was een strenge controle, zei Kobisch, en er stonden wachtposten op de bruggenhoofden en het was mistig. Voor ik daar tegen iemand aanloop, zei Kobisch, en ze nemen me bloed af en er zit alcohol in en ik raak mijn rijbewijs kwijt, ga ik liever terug naar het Goldene Lamm in Weisenau en drink nog een pint.'

Marnet lachte.

'Lach jij maar, Franz. Dacht je dat ze hem terug hadden laten gaan naar Weisenau? De brug was afgezet. Geloof me, Franz, er hangt iets in de lucht.'

Ze hadden de helling achter de rug. Rechts en links was de vlakte kaal, op de bietenvelden na. Wat zou er in de lucht hangen? Niets dan het gouden stof van de zon, dat boven de huizen van Höchst veranderde in grijze as. Toch had Franz het gevoel, ja, hij wist opeens zeker dat Anton Greiner gelijk had. Er hing iets in de lucht.

Al bellend reden ze door de nauwe, volle straten. De meisjes gilden en scholden. Op de kruispunten, bij de ingangen van de fabrieken, hingen hier en daar carbidlampen die toevallig vandaag, misschien vanwege de mist, voor het eerst werden uitgeprobeerd. Door het harde, witte licht leken alle gezichten van gips. Franz reed rakelings langs een meisje, dat nijdig mopperde en haar hoofd naar hem omdraaide. Over haar smalle, door een ongeluk misvormde linkeroog had ze een haarlok getrokken, in allerijl, want als een vlaggetje wees de lok de wond aan in plaats van hem te bedekken. Haar gezonde, bijna zwarte oog trof een seconde Marnets gezicht en verstarde. Hij had het gevoel alsof ze met één blik diep in zijn binnenste had gekeken, tot de plek die hij zelfs voor zichzelf afsloot. En het getoeter van de brandweer op de oever van de Main, het akelig schelle carbidlicht, het gescheld van de mensen die door een vrachtauto tegen de muur werden gedrukt – was hij aan dit alles nog steeds niet gewend of was het vandaag anders dan anders? Hij zocht naar een woord of een blik die hij kon verklaren. Hij was van zijn fiets gestapt en duwde hem. Greiner en het meisje had hij in het gedrang al lang uit het oog verloren.

Greiner voegde zich nog een keer bij hem. 'Aan de overkant bij Oppenheim,' zei Greiner over zijn schouder tegen hem; hij moest daarbij zo ver opzij buigen dat zijn fiets bijna uit zijn handen werd gerukt. Ze moesten ieder door een heel andere ingang naar binnen. Als ze de eerste controle waren gepasseerd, hadden ze urenlang geen gelegenheid meer om elkaar te zien.

Marnet keek spiedend om zich heen, maar zowel in het kleedhok als op de binnenplaats en de trap kon hij geen spoor, geen enkel teken ontdekken

van een andere opwinding dan de gewone die er elke dag heerste tussen het tweede en derde signaal van de sirene, het ging er alleen wat wanordelijker aan toe, er werd wat meer herrie gemaakt – zoals elke maandagmorgen. Terwijl hij tussen de woorden en zelfs in de ogen wanhopig naar een nog zo gering teken van een nog zo sterk onderdrukte onrust zocht, mopperde Franz zelf net zo hard als alle anderen, stelde hij dezelfde vragen naar de afgelopen zondag, maakte hij dezelfde grappen, dezelfde nijdige, ruwe bewegingen bij het verkleden. Als iemand hem op dit moment met dezelfde hardnekkigheid had bespied als hij de anderen, zou die ander precies zo teleurgesteld over hem zijn geweest. Franz voelde zelfs iets van haat tegen al die mensen, die helemaal niet merkten dat er iets in de lucht hing, of het niet eens wilden merken. Was er eigenlijk wel iets gebeurd? Greiners verhalen waren meestal kletspraat! Als zijn neef Messer hem er maar niet toe aanzette hem, Franz, te bespioneren. Heeft hij iets aan me kunnen merken? dacht Franz. Wat heeft hij eigenlijk verteld? Kletspraat, niets dan kletspraat. Dat Kobisch zich bij het inkopen van wijn heeft bezat.

Bij het laatste signaal van de sirene stokten zijn gedachten. Omdat hij nog maar pas in de fabriek werkte, voelde hij voordat het werk begon nog steeds een grote spanning, bijna angst. En als de drijfriem begon te zoemen, trilde hij tot in zijn haarwortels. Nu maakte de riem al zijn lichte, normale geluid. Franz had zijn eerste, tweede, vijftigste handgreep al lang achter de rug en zijn hemd was nat van het zweet. Hij haalde opgelucht adem. Zijn gedachten kwamen weer op gang, zij het oppervlakkig omdat hij heel precies was bij het stansen. Franz zou nooit anders hebben kunnen werken, al was de duivel zijn werkgever.

Ze waren hierboven met vijfentwintig man. Al wachtte Franz ook hier in de stanserij gespannen op een teken van opwinding, gezien zijn karakter zou het hem zelfs vandaag hebben geërgerd als een van de sjablonen niet goed was uitgevallen. Niet alleen vanwege de kritiek, die hem kon schaden, maar gewoon om de sjablonen zelf, die nauwkeurig moesten zijn, zelfs vandaag. Intussen dacht hij: Oppenheim, heeft Anton gezegd, dat is toch dat stadje tussen Mainz en Worms. Wat kan daar nu voor bijzonders gebeuren?

Fritz Greiner, Anton Greiners neef, die hier ook zijn voorman was, kwam even naast hem staan, ging toen naar de volgende. Zodra hij zijn motorfiets had weggezet en zijn kleren in de kast had gehangen, was hij een stanser als alle andere. Op de misschien alleen voor Franz hoorbare bijklank in zijn stem na toen hij Weigand riep. Weigand was een oud, behaard mannetje met de bijnaam Houten Klaas. Nu was het maar goed dat zijn stemmetje net zo licht en zacht zoemde als de drijfriem. Terwijl hij het afvalstof opzoog, zei hij, zonder zijn mond te bewegen: 'Weet je het al, in het KZ? In Westhofen?'

Franz zag in de heldere, bijna doorzichtige ogen van Houten Klaas de heel kleine, lichte stipjes waar hij zo vreselijk lang op had gewacht: alsof er diep in de man een vuur brandde en alleen de laatste vonkjes uit zijn ogen spatten. Franz dacht: eindelijk. Houten Klaas was al bij de volgende.

Franz verschoof behoedzaam de plaat, begon precies bij de aangegeven streepjes, haalde de hendel over, nog een keer, nog een keer en nog een keer, eindelijk, eindelijk, eindelijk. Kon hij nu maar gewoon weglopen naar zijn vriend Hermann. Opeens stokten zijn gedachten weer. Iets in deze mededeling raakte hem bijzonder. Iets in deze mededeling bracht hem bijzonder in beroering, liet hem niet meer los en knaagde aan hem, zonder dat hij nog wist waarom en hoe. Een opstand in het kamp dus, zei hij bij zichzelf, misschien wel een grote uitbraak. Toen schoot hem te binnen wat hem zo bijzonder raakte: Georg… Wat een onzin, dacht hij bijna op hetzelfde moment, om bij zo'n mededeling aan Georg te denken. Georg zat daar misschien niet meer. Of hij was – wat evengoed mogelijk was – al dood. Maar in zijn eigen stem klonk van verre spottend de stem van Georg door: 'Nee, Franz, als er iets gebeurt in Westhofen, dan ben ik niet dood.'

Hij had de laatste jaren echt geloofd dat hij aan Georg dacht zoals aan alle andere gevangenen! Zoals aan een van de duizend aan wie je met woede en verdriet denkt. Hij had echt geloofd dat hem en Georg al lang niets anders meer verbond dan de vaste band van een gemeenschappelijk ideaal, een onder de sterren van dezelfde hoop doorgebrachte jeugd. Niet meer die andere, pijnlijke, diep in het vlees snijdende band waaraan ze toen allebei hadden gerukt. Hij had zich ingebeeld dat die oude geschiedenis was vergeten. Georg was iemand anders geworden, zoals ook hij, Franz, iemand anders was geworden… Een seconde zag hij het gezicht van zijn buurman. Had Houten Klaas hem ook iets verteld? Hoe kon hij dan nog doorgaan met stansen, behoedzaam het ene stuk na het andere in de machine leggen? Als daar echt iets gebeurd is, dacht Franz, dan is Georg erbij. En toen dacht hij weer: waarschijnlijk is er helemaal niets gebeurd en heeft ook Houten Klaas maar gezwetst.

Toen hij tijdens de middagpauze in de kantine kwam en zijn pilsje bestelde (want hij at alleen 's avonds warm met zijn familie, van wie hij brood met worst en reuzel meekreeg voor tussen de middag, omdat hij na zijn lange werkloosheid voor een pak wilde sparen – maar hoelang zou het hem vergund zijn dat pak te dragen – en misschien ook nog voor een jasje met een rits) werd er bij het buffet gezegd: 'Houten Klaas is gearresteerd.' Iemand zei: 'Vanwege gisteren. Toen was hij straalbezopen en heeft hij van alles en nog wat beweerd…' – 'Nee, niet daarom,' werd er gezegd, 'het moet iets anders zijn.' – 'Wat dan?' Franz betaalde en leunde tegen het buffet. Omdat

iedereen plotseling wat zachter praatte, klonk er een vreemd gesis: Houten Klaas, Houten Klaas… 'Hij heeft zijn mond voorbijgepraat,' zei iemand tegen Franz, het was zijn buurman Felix, een vriend van Messer. Hij keek Franz strak aan. Op zijn regelmatige, bijna knappe gezicht lag een geamuseerde uitdrukking. Zijn grote blauwe ogen waren voor een jong gezicht te kil. 'Hoezo voorbijgepraat?' vroeg Franz. Felix haalde zijn schouders en zijn wenkbrauwen op en leek een lach te onderdrukken. Kon ik nu maar meteen naar Hermann, dacht Franz weer. Maar er was geen gelegenheid om Hermann vóór vanavond te spreken. Plotseling ontdekte hij Anton Greiner, die zich een weg baande naar het buffet. Anton moest met een of andere smoes aan een pasje gekomen zijn, anders kwam hij dit gebouw helemaal niet binnen, niet eens deze kantine. Waarom zoekt hij altijd mij, dacht Franz, waarom wil hij zijn verhaal altijd aan mij kwijt?

Anton greep hem bij zijn arm, maar liet hem meteen weer los, alsof die beweging iets opvallends had. Hij ging weer bij Felix staan en sloeg zijn pilsje achterover. Daarna kwam hij terug bij Franz. Hij heeft toch eerlijke ogen, dacht Franz. Misschien is hij een beetje bekrompen, maar wel oprecht. En hij voelt zich aangetrokken tot mij, zoals ik me aangetrokken voel tot Hermann… Anton pakte Franz bij zijn pols en vertelde, waarbij het hem van pas kwam dat de middagpauze afgelopen was en iedereen opstapte: 'Aan de overkant van de Rijn, in Westhofen, hebben er een paar de benen genomen, een soort strafcolonne. Mijn neef hoort dat natuurlijk. Ze schijnen de meesten alweer gepakt te hebben. Dat is alles.'

III

Hoe lang hij ook over de vlucht had gepiekerd, alleen en met Wallau, hoeveel kleine details hij ook had overwogen en daarnaast de geweldige mogelijkheid van een nieuw bestaan, toch was hij in de eerste minuten na de vlucht niet meer dan een dier dat de wildernis inrent, die zijn leven is, terwijl er nog bloed en haren kleven aan de val waaruit hij is ontsnapt. Het loeien van de sirenes klonk sinds de ontdekking van de vlucht kilometers ver over het land en wekte de dorpjes in de omtrek, die in de dichte herfstmist waren gehuld. Die mist dempte alles, zelfs de enorme zoeklichten die anders de donkerste nacht fel hadden verlicht. Nu, tegen zes uur in de morgen, werden ze gesmoord in de wattige nevel die ze amper geel kleurden.

Georg dook dieper weg, hoewel de grond onder hem meegaf. Hij kon wegzakken voor hij deze plek mocht verlaten. Zijn vingers, die bloedeloos en glibberig en ijskoud waren geworden, raakten verstrikt in het dorre struikgewas. Het leek of hij steeds vlugger en dieper wegzakte, voor zijn

gevoel had hij al opgeslokt moeten zijn. Hoewel hij was gevlucht om aan een wisse dood te ontsnappen – het leed geen twijfel dat ze hem en de zes anderen de komende dagen zouden hebben omgebracht – leek de dood in het moeras hem eenvoudig en zonder verschrikking. Alsof het een andere dood was dan die waarvoor hij was gevlucht, een dood in de wildernis, helemaal vrij, niet door mensenhanden.

Twee meter boven hem, op de wilgendijk, renden de wachtposten met de honden. De honden en de wachtposten waren dol van het sirenegeloei en de dichte, natte mist. Georgs haren en de haartjes op zijn huid gingen overeind staan. Hij hoorde iemand zo dichtbij vloeken dat hij zelfs de stem herkende: Mannsfeld. De klap op zijn kop die Wallau hem daarnet met de spa had gegeven, deed dus al geen pijn meer. Georg liet de struiken los. Hij gleed nog dieper weg. Nu pas kwam hij met beide voeten terecht op de plek waar je hier houvast aan had. Dat wist hij ook al toen hij nog de kracht had gehad om alles van tevoren met Wallau uit te stippelen.

Plotseling begon er iets nieuws. Even later merkte hij pas dat er helemaal niets was begonnen, maar iets was opgehouden: de sirene. Dat was het nieuwe, de stilte waarin je de scherp van elkaar gescheiden fluitjes en de bevelen vanuit het kamp en de buitenbarak hoorde. De wachtposten boven zijn hoofd liepen achter de honden aan naar het eind van de wilgendijk, een zwakke knal en daarna nog een, een plof, en het harde geblaf van de honden overstemde een ander zacht geblaf, dat daar niet tegenop kon en helemaal geen hond kon zijn, maar ook geen menselijke stem. Waarschijnlijk had de man die ze nu wegsleurden ook niets menselijks meer. Vast Albert, dacht Georg. Er bestaat een graad van werkelijkheid die iemand laat geloven dat hij droomt, al heeft hij nooit minder gedroomd dan op dat moment. Die hebben ze, dacht Georg, zoals je dat in een droom denkt, die hebben ze. Werkelijkheid kon het immers niet zijn dat ze nu nog maar met z'n zessen waren.

Je kon de mist nog snijden, zo dicht was hij. Er werden twee lichtjes zichtbaar, helemaal aan de andere kant van de weg, vlak achter het riet, leek het wel. Die twee scherpe stipjes drongen makkelijker door de mist heen dan de brede zoeklichten. Een voor een gingen de lichten in de boerderijen aan, de dorpen ontwaakten. Algauw was de kring van lichtjes gesloten. Dit bestaat toch niet, dacht Georg, dit is een droom. Hij had nu veel zin om het op te geven. Waarom zou hij aan die hele jacht meedoen? Eén kniebuiging en een plons en alles was voorbij… Eerst rustig worden, had Wallau altijd gezegd. Waarschijnlijk zat Wallau hier vlakbij in een of ander wilgenbosje. Als Wallau dat tegen iemand had gezegd: eerst rustig worden… dan was hij altijd al rustig.